

LENKA KUSÁKOVÁ
KRÁSNÁ PRÓZA
RANÉHO OBROZENÍ
1 / STUDIE

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Krásná próza raného obrození

Svazek 1: Studie

PhDr. Lenka Kusáková

Recenzovali:

prof. PhDr. Jaroslava Janáčková, CSc.

prof. PhDr. Alexandr Stich, CSc.

Redakce Milada Motlová

Grafická úprava Štěpán Fiala

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

Vydáno ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu AV ČR a za finanční podpory GA AVČR, č. grantu ICE 905 620 3

© Univerzita Karlova v Praze, 2003

© Lenka Kusáková, 2003

ISBN 80-246-0620-8 (1. část)

ISBN 80-246-0622-4 (soubor)

ISBN 978-80-246-2589-8 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

KRÁSNÁ PRÓZA RANÉHO OBROZENÍ

v českých časopisech, almanaších
a beletristických přílohách novin z let 1786–1830

Svazek 1: Studie

OBSAH

I. svazek – Studie

Literární historie a krásná próza raného obrození	9
Raněobrozené časopisy jako pramen pro studium literatury	11
Specifika funkcí raněobrozené časopisecké prózy	13
Žánrová situace časopisecké beletrie raného obrození	19
Slovník beletristických, didaktických a uměleckopublicistických žánrových forem raněobrozených časopisů.....	22
Žánr povídky	24
Sentimentální povídka	26
Pseudohistorická povídka	41
Humoristická povídka	45
Dobrodružná povídka	48
Povídka o strašidlech a o zdánlivé smrti	51
Výchovná povídka	54
Ostatní beletristické, umělecko-publicistické a didaktické žánrové formy (abecední pořadí)	57
Aforismus	57
Alegorie	58
Anekdota	58
Bajka	59
Básnická próza	59
Cestopis	60
Črta	63
Dialog	64
Exemplum	65
Hádanka	66
Hříčka	66
Idyla	67

Maxima	69
Paramýtie	69
Podobenství	69
Pohádka	70
Pověst	71
Příměr	72
Přísloví	72
Satira	72
Sen	74
Sentence	75
Úvaha	75
Poznámky	77
Použitá literatura	88
Další výběrová literatura k evropskému sentimentalismu	96
Přehled excerpovaných časopisů	101
Seznam titulů časopisecké krásné prózy citovaných v práci	112
Jmenný rejstřík	121
Seznam zkratk	128

Literární historie a krásná próza raného obrození

Česká beletrie raného obrození se stala předmětem odborného zájmu již v průběhu 19. století. S její první reflexí se setkáváme v Sabinově studii *Novelistika a romanopisectví české doby novější* (1864). Autor v ní ocenil prozaické pokusy v českém jazyce z hlediska jejich významu pro národněobrozený proces, zároveň však – jako jeden z prvních – poměřil tehdejší krásnou prózu také měřítkem estetickým a až na výjimky (*Lindova Záře nad pohanstvem*, *Jungmannův překlad Chateaubriandovy Ataly*, *J. Nejedlého překlad Florianova Numy Pompilia*) ji shledal nedostatečnou, totiž neschopnou srovnání s literaturou vyspělých evropských národů. /1/

První vědecký pokus postihnout problematiku raněobrozené beletrie vyšel z okruhu badatelů pozitivistické školy na přelomu 19. a 20. století (sb. *Literatura česká 19. století* 1, 2; J. Vlček, 1914; J. Máchal, 1930; J. Jakubec, 1934 ad.). Jejich zásluhou byl shromážděn bohatý biografický a bibliografický materiál pro studium daného předmětu, využívaný dodnes. Méně uspokojivé byly výsledky samotného bádání o krásné próze. Na základě genealogické metody, spočívající ve sledování látek a látkových výpůjček, dospěli pozitivisté ke zjištění nepůvodnosti obrozené literatury, zvl. její nápadné závislosti na soudobé německé literární produkci. Výsledný negativní obraz posílilo i ahistorické, dojmově estetické posuzování kvality jednotlivých prací.

Už v polovině 20. století byl pozitivistický přístup překonán dílem, které se opíralo o moderní metodologické principy ruské formalistické školy a pražského strukturalismu a zároveň využívalo podnětů rozvíjející se evropské komparatistiky (P. van Tieghem). Šlo o *Počátky krásné prózy novočeské* (1948) Felixe Vodičky, zásadní a dodnes podnětnou práci /2/. Při jejím koncipování Vodička vyšel z myš-

lenky literární imanence, podle níž se literární vývoj neděje, nebo alespoň ne zcela, působením vlivů vnějších (politických, sociálních aj.), nýbrž pohybem a přesuny složek uvnitř literární struktury. Toto východisko jej přivedlo k formulaci teze, že obrozenskou literaturu nelze nahlížet, jak se doposud převážně dělo, pouze jako problém ideologický (buditelský), ale především jako problém specificky literární. /3/ Ten pak Vodička definoval jako nedostatečnost vertikální diferenciacie český psané literatury na počátku národního obrození a potřebu vytvořit vrstvu umělecké literatury pro vzdělaného a kultivovaného čtenáře. Aplikací strukturální a komparativní metody (porovnáním podobností v literární struktuře jednotlivých děl) dospěl pak Vodička ke zjištění shod mezi raněobrozenskou beletrií a evropským preromantismem, které ho vedlo k přehodnocení významu některých děl (např. Lindovy Záře nad pohanstvem). Zároveň prokázal, že česká literatura se v dané době nevyvíjela izolovaně, ale zcela ve shodě s vývojem evropským.

V duchu ruské formalistické školy, chápající literaturu jako široký celek vzájemně se ovlivňujícího „centra“ (umělecká literatura) a „periferie“ (populární literatura), Vodička načrtl celkový obraz rozvrstvení raněobrozenské beletrie /4/, vlastní výzkum však soustředil k umělecky ambicióznímu, preromantismem ovlivněnému proudu, který označil za vývojově vedoucí. Již recenzenti Vodičkovy knihy (např. J. Hrabák, 1948–49) upozorňovali na nutnost pokračovat ve studiu raněobrozenské prózy, tj. zaměřit se na rozsáhlý celek literatury lidové (zejm. tzv. knížky lidového čtení) a „pro lid“ a dále na vrstvu beletrie, již Vodička pojmenoval jako „kultivovanou prózu vycházející z představ klasicistních“. Literární věda reagovala na tuto výzvu především rozvinutím bádání o raněobrozenské próze určené lidovému čtenáři (J. Červenka, 1959; J. Janáčková, 1980 a 1988; J. Kafka, 1971; J. Kolár, 1960; K. Palas, 1961; F. Tenčík, 1961 a 1962 ad.), méně pozornosti bylo zatím věnováno kultivované četbě pro měšťanstvo (A. Stich, 1979 a 1986).

Raněobrozenké časopisy jako pramen pro studium literatury

Dosavadní literárněhistorický výzkum literatury národního obrození se opíral převážně o knižně publikovaný materiál. Valná část beletristické produkce tehdejší doby byla však ukládána do časopisů.

Časopisectvo prodělalo v Evropě 18. století ohromný rozmach a stalo se typickým fenoménem osvícenské doby. Původní drobné příležitostně letáky oznamující různé politické a společenské události byly postupně nahrazovány pravidelně vycházejícími deníky, týdeníky a měsíčníky, které reagovaly na aktuální otázky doby, šířily osvětu a výchovné myšlenky, zároveň však přinášely i zábavné beletristické příspěvky. Vznikala také speciální literární periodika, sborníky a almanachy, mnohdy s uměleckou tendencí. (L. Rohmer, 1978; J. Wilke, 1978)

V českých zemích se osvícenský žurnalistický ruch projevil s určitým zpožděním. Česky psané noviny vycházely sice již od konce 17. a po celé 18. století (Jan Arnolt z Dobroslavína, K. F. Rosenmüller), kdy na ně navázaly noviny Schönfeldovy a Krameriovy, první český časopis se však objevil až roku 1786 (Učitel lidu, F. J. Tomsa) /5/. Po něm však rychle následovaly další /6/. V rozmezí let 1786 a 1830 vyšlo na území Čech, Moravy a Vídně celkem 32 titulů česky psaných, beletristicky zaměřených periodik – časopisů, almanachů, sborníků, samostatných beletristických příloh novin a kalendářů. /7/ Většinou ovšem neměly dlouhého trvání; vydavatelé zápasili s finančními problémy i s rakouskou cenzurou. /8/ Obsahová a formální úroveň nebyla vysoká – odrážela situaci kulturně se probouzejícího národa, mj. jeho jazykových problémů. /9/ Příznačným jevem byla také závislost českých časopisů na cizích předlohách. Některé vznikaly přímo jako překlady časopisů německých (Učitel lidu, Český poutník, Český lidomil, částečně i Hyllos a Jindy a nyní), v jiných tvořily překlady (obvykle nepřiznané) velkou část jejich obsahu. /10/ Přesto nelze význam těchto prvních beletristických periodik zpochybnit. Sehrály důležitou úlohu nejen v osvícenské osvětě a výchově čtenářů, ale i v jejich národním a kulturním probuzení. /11/

Na časopisy jako bohatý pramen pro studium obrozenké beletrie se upozorňovalo již v 19. století. J. K. Tyl psal o časopisech jako „hladovém jicnu“, do něhož všichni „výtvoři ducha svého ukládali“ (ČČM 1846) /12/ a v příloze

ke Květům z 8. 4. 1841 připomněl, že o obrozenské literatuře „potomci ničeho nezvedí, nebudou-li se opět v časopisech, těchto hltavých kanálech veliké části literatury naší, potápěti.“ Podobně ocenil časopisy také K. Sabina v již zmíněné studii *Novelista a romanopisectví české doby novější* (Kritická příloha k *Národním listům* 1864, s. 326): „Mnozí též větší část novelistické své činnosti ukládali do časopisů, takže zhola nemožná jest dle novel o sobě vydaných je náležitě charakterizovati.“ Raněobrozenským časopisům věnoval Sabina i několik speciálních studií. /13/

Přes opakovaná upozornění o významu časopisů pro studium starší literatury nebyl však tento zdroj dosud systematicky analyzován a jeho využití pro literárněvědné účely bylo omezené. /14/ Přitom jde o zdroj významný nejen množstvím otištěných příspěvků, ale i jejich pestrou hodnotovou stratifikací, danou zaměřením časopisů na různé vrstvy čtenářů. Bohatá žánrová rozrůzněnost časopisecké beletrie navíc ideálně reflektuje dobové ideově-tematické a formální charakteristiky literatury jako celku.

Specifika funkcí raněobrozenské časopisecké prózy

Sociální stratifikace českojazyčné společnosti na přelomu 18. a 19. století byla značně netypická. Vyznačovala se téměř absolutním omezením na venkovské, příp. městské lidové vrstvy a absencí inteligence a měšťanstva (ty komunikovaly jinými jazyky). V průběhu sledované doby (1786–1830) došlo sice ke změně, zformovala se významná skupina české vlastenecké inteligence a jejím cílevědomým úsilím byly od 20. let 19. století pro českou kulturu získávány i měšťanské kruhy.

V časopisech se popsaná situace odrazila v tom, že převážná část jejich beletristické složky byla adresována lidovému čtenáři a jen malý zlomek, který ovšem postupně narůstal, byl určen inteligenci a čtenáři měšťanskému. Primární postavení si tak po celé období udržovala beletrie s převažující funkcí zábavnou a výchovně-vzdělávací, naopak beletrie s vyhraněnou funkcí estetickou zastávala jen skromné místo: na počátku sledovaného období (konec 18. století) není zastoupena dokonce vůbec, od počátku 19. století však její podíl pomalu narůstá. Příčinou byl nejen ohled vydavatele na odbyt časopisu (čtenářská základna náročnějšího typu literární tvorby nebyla ještě dostatečně početná, aby zajistila prodej specializovaného periodika), ale i dosud ambivalentní postoj k literatuře psané „řečí nevázanou“.

Funkce estetická

Realizace estetické funkce v časopisecké beletrii odráží specifickou situaci české literatury na přelomu 18. a 19. století, ovlivňované paralelně jednak starším, v Čechách dosud nevyžitým klasicismem, jednak mladším preromantismem. /15/

Beletristická produkce vycházející z klasicistního estetického postoje má ráz konzervativní, vyznačuje se archaizujícím (opřeným o starší veleslavínskou jazykovou normu), kultivovaným stylem (klidným, vyrovnaným, logicky správným) a snahou o obsahovou vznešenost (tematizuje objektivní ideje, např. mravnost, podrobení citu rozumu, náboženskou víru). V časopisech je zastoupena nejčastěji překlady drobných ukázek z antické literatury (zvl. římské); ze soudobé evropské literatury se těšila zájmu zvláště díla francouzských spisovatelů F. Fénelona (*Příběhové Telemacha, syna Ulyssova* v překladu J. L. Zieglera) a J.-P. C. Floriany (povídky *Rosalba, Kamiré, Seliko* v překladu J. Nejedlého), inspirovaná antickou historií a mytologií /16/; citovost originálu, ovlivněná nastupujícím preromantismem, byla přítom záměrně stírána. /17/

Druhou skupinu beletrie s převážující funkcí estetickou reprezentují v časopisech překlady ukázek z evropské preromantické tvorby (Macphersonův *Ossian*, Herderovy *Zpěvové noční*, Scottova *Panna jezerní*, Theokritovy a Gessnerovy idyly, Klopstockův *Messiáš*, Youngovo *Kvílení neb Rozjímání noční* ad.), výjimečně i práce původní v tomto duchu (např. Čelakovského idyly, Klicperova povídka *Pindar a Korinna*). Vyznačují se tematizací ideálu mravně čistého, přirozeného (tj. s přírodou spjatého) života, jak jej inspirovala filozofie J. J. Rousseaua, zvýšenou emotivností a užitím básnický ozvláštňeného jazyka (neologismy, básnický přívlastek, personifikace, citovostí ovlivněný slovosled ad.).

Do okruhu problematiky estetické funkce časopisecké beletrie raného obrození patří také hodnocení původnosti literárního díla. Promítlo se v něm již zmíněné souběžné působení klasicistního a preromantického principu. Klasicistní estetika nepovažovala původnost za relevantní rys uměleckého díla, naproti tomu preromantismus, razící heslo rozeného umělce, génia s vlastním, osobitým přístupem k tvorbě, položil na originalitu díla důraz. Klasicistní princip ovlivňoval české časopisy zejména do prvního desetiletí 19. století – většina příspěvků byla anonymní. Od 20. let se množily případy označování autorství (jednalo se zvláště o časopisy určené náročnějšímu typu čtenářů, měšťanstvu a vlastenecké inteligenci; např. v Čechoslavu 1821, č. 12 redakce oznámila, že tituly „překládek“ budou doplňovány hvězdičkou).

Funkce zábavná

Zábavná funkce měla v beletrii raněobrozených časopisů primární postavení. Příznačná však byla její těsná provázanost s funkcí výchovnou, související s oceňováním výchovného momentu v osvětské ideologii. Téměř každá zábavná beletristická práce raného obrození obsahuje zároveň explicitní nebo implicitní naučení.

Zdroje zábavné funkce se v časopisecké beletrii liší podle typu čtenáře, k němuž se ten který příspěvek (resp. časopis) obrací. Jiné jsou v beletrii určené lidovému čtenáři, jiné v beletrii pro měšťanstvo.

Zábavná funkce v beletrii pro lid je realizována tak, aby čtenáři přinášela uvolnění (humor) a kompenzaci stereotypu každodenní práce (dobrodružno, napětí, senzace). Nejvíce používanými žánry časopisecké zábavné beletrie pro lid jsou proto humoresky a drobné povídky s kriminální, loupežnickou, strašidelnou a senzační látkou (*Zmordování řezníka v Uhřích od chromého žebráka apod.*), pohádky, hádanky a anekdoty. Působení zábavné funkce je zajištěno i tím, že forma beletrie odpovídá recepčním možnostem čtenáře bez většího vzdělání, tj. je velmi jednoduchá, postavená na syžetových i naračnických stereotypch a uzpůsobená lidové mluvě. J. Hýbl, redaktor Rozmanitostí, Hyllosu a časopisu Jindy a nyní, vycházel lidovému čtenáři vstříc tím, že zbavoval spisovný, na starší normě postavený jazyk archaismů a vnášel do něho prvky mluvené syntaxe a lidové frazeologie (s vaňkem se poradit, srdnatost s sebou v kapse nosit, mola bysme mohli dýchat slyšet, čert to povětrí ztropiti musil, zima, až jsme klepali zubama, tluče špačky, v očích kola a šibenice bylo viděti, co mu slina na jazyk přinesla, hladká jako mejdlo, starou píseň pěla, že se jí pod nebem největší křivda děje, ohluchla jako peň, vzal si ji opět do práce aj.). (K. Svoboda, 1959) Podobně si počínal M. J. Sychra, redaktor časopisů Povídatel, Kratochvilník a Kratochvilná včelička, avšak s menší citlivostí a kultivovaností. Beletrie jím redigovaná či psaná obsahuje značné procento výrazů drastických a vulgárních (s otevřenou hubou zevloval, přihašteřil se, stará kňoukalka, co ten močhuba hodinou vychlastal, aby tu broukavou hubu navždy hlínou zacpala, nechtěl-li po hubě dostati, zlostí žluč blíti mohl, měl věru vysmolenou držku aj.).

Zcela jinak se projevuje zábavná funkce v časopisecké beletrii určené měšťanstvu. Odráží jak vyšší vzdělání čtenářů, tak jejich odlišnou mentalitu, danou soustředěním k ekonomické prosperitě (kult blahobytu a společenského postavení) a k malému soukromému štěstí uprostřed rodiny a nejbližších přátel.

Zábavná próza pro měšťanstvo se v časopisech objevovala již před rokem 1820, avšak teprve ve 20. letech v souvislosti se snahami získat pro českou jazykovou společnost také měšťanstvo /18/ se jí zde dostalo významnějšího postavení. Žánrem, který nejlépe vyhovoval zábavné funkci, byla konvenční sentimentální povídka a povídka humoristická. Sentimentální povídka lahodila měšťanskému čtenáři ideálním obrazem jeho morálky a schopnosti citu, v humoristické povídce se nejčastěji odřeagovala měšťanská řevnivost na

privilegovaný šlechtický stav. Zábavnou funkci pomáhala realizovat také forma založená na syžetových a jazykových stereotypech vzniklých konvencionalizací výpravných a stylových prostředků velké literatury evropské. Příznačná jsou lexikální a frazeologická klišé (spanilá nevinnost, potupující pohled, sladké břímě, blaženost nevinnosti, sladkými slzemi jevila svou vnitřní touhu aj.). Přepjatou citovost a idyličnost malého měšťanského ideálu vyjadřují častá deminutiva („Sedíc v besídce, patřila jsem starostlivě, zdalíž také keříček se ujal, a jaká radost v srdci mém vznikala, když první lísteček zelenat se začínal ... Pryč, pryč, lehkovážní motýlkové, neposkvrňte mně růžinku drahou, jen zefírek smí růžinku svou líbat. – M. D. Rettigová: *Růžinka*) /19/ a opakující se pozitivní přívlastky (milý, dobrý, příjemný apod.).

Funkce výchovná

Víra ve smysl působit výchovně na člověka patřila k základům evropské osvícenské ideologie. Projevila se nejen bohatou pedagogickou literaturou, ale i nebyvalým rozvojem didaktických žánrů využívajících beletristické formy k přímému naučení (bajka, podobenství, paramýtie, satira, sentence, aforismus, výchovný román ad.), které pěstovali i největší spisovatelé doby (G. E. Lessing, J. W. Goethe, J. G. Herder, J. Ch. F. Schiller ad.). J. W. Goethe se dokonce zamýšlel nad možností zařadit didaktickou literaturu jako speciální druh vedle epiky, lyriky a dramatu. Výchovná funkce vstoupila v 18. století zcela legitimně také do umělecké beletrie. Nový postoj k didaktické složce v umělecké tvorbě dokládá ostatně i dobová česká poetika – Jungmannova Slovesnost (1820), když připouští výchovný obsah v uměleckém literárním díle, pokud tento nepřeváží a epická záležitost neutrpí újmu.

Sledujeme-li podtituly raněobrozenských časopisů a jejich programová prohlášení, všimneme si, že výchova a poučení čtenářů patří k jejich prioritám. Také obsah časopisů – konkrétní příspěvky – dokládají, že výchovně-vzdělávací cíl se v nich výrazně uplatňoval. K jeho realizaci sloužily především speciální didaktické žánry jako ilustrativní příběh či povídka, exemplum, rozmlouvání, orientální povídka, robinsonáda, bajka, podobenství, paramýtie, rozjímání, satira či sentence. V časopisech byl dokonce na pokračování uveřejněn překlad dvou velkých evropských výchovných románů – Fénelonových *Příběhů Telemacha, syna Ulyssova* (Krameriovy Vlastenské noviny 1814–15, znovu Přítel mládeže 1832, J. L. Ziegler) a Defoeova Robinsona v pedagogické úpravě Campeově (Robinson der Jüngere, Hamburg 1779–1780), s titulem *Mladší Robinson* (Přítel

mládeže 1828–30, V. M. Kramerius). Výchovná tendence výrazně vystupuje ale i v časopisecké beletrii primárně zaměřené k estetickému účínu nebo k pobavení čtenáře. Výchovný obsah časopisecké beletrie se lišil podle typu časopisu a jeho předpokládaného čtenáře.

V časopisech určených lidovému čtenáři a vycházejících v 80. letech 18. století (Učitel lidu, Měsíční spis) byl výchovný obsah řízen dobovými oficiálními směrnicemi a odrážel intence josefinské vnitrostátní politiky. Ta usilovala povznést zaostalé rakouské hospodářství a celkovou životní úroveň obyvatel pomocí řady reforem, ale také systematickou výchovou a vzděláváním poddaných. Časopisy seznamovaly venkovský lid s moderními metodami zemědělského hospodaření, vedly jej k dodržování hygienických návyků a životosprávy, bojovaly s nejružnějšími pověrami racionálním výkladem přírodních úkazů, učily rozumnému hospodaření (boj s loterií, alkoholismem a karbanem, propagace prvních spořitelen), podněcovaly poddané k samostatnosti, podnikavosti, k rozvoji osobních schopností. /20/ Po smrti Josefa II. a vypuknutí Francouzské revoluce se výchovný obsah časopisů pro lid (Krameriovy Vlastenské noviny a jejich beletristické přílohy) znatelně proměnil. Ustoupil důraz na rozumovou složku výchovy (pouze boj s pověřivostí trvá, ale i toto téma je využíváno častěji jako senzace nebo poukazuje k osvícenskému zájmu o fyziologický aspekt emocí a smyslového vnímání) a na výchovu poddaného k samostatné iniciativě. Zdůrazněna byla naopak křesťanská zbožnost, odříkání, trpělivost a smíření s osudem, respektování autority (Bůh – panovník – vrchnost – otec rodiny). Nápadně výrazně byly podporovány projevy filantropie – sociálního milosrdenství s chudými, nemocnými a opuštěnými (téma pěstoval již Měsíční spis 1786).

V časopisech pro lidového čtenáře byl zmíněný výchovný obsah vkládán do žánrových forem, které byly jednoduché a názorné, příp. výchovnou myšlenku (sententia moralis) explicitně formulovaly v závěru. Preferováno bylo rozmlouvání, exempla, výchovné ilustrativní příběhy a povídky. Méně časté byly bajky a jiné alegorické formy, které neposkytovaly záruku, že výchovný obsah bude plně pochopen. /21/

Výchovný obsah časopisů pro měšťánské vrstvy byl zřetelně odlišný. Odrážel ideály formující se měšťánské třídy i její únavu z probíhajících válek a ekonomické nestability, touhu po klidu, bezpečí a jistotách. Vzorem života se měšťanstvu jevila „zlatá střední cesta“, život naplněný pravidelným chodem, prací, střídmostí a skromností, vyhýbající se všem extrémům. Silnou oporu poskytovala křesťanská víra, pěstoval se kult rodiny, ženy jako strážkyně domova, pečlivé matky a věrné družky. Vyzdvihována byla hodnota majetku a společenského

postavení (místo „pod penzí“), které měšťanské rodině zaručovaly ekonomickou jistotu a s ní nerušený, před světem uzavřený život. Závažným tématem byla i zde filantropie, měla však podobu až přepjatě citovou a plačtivou (zdůrazňuje se také soucit se zvířaty a rostlinami).

Forma, jíž byl výchovný obsah v časopisech pro měšťanské čtenáře zprostředkováván, byla o poznání složitější než formy lidové výchovy, některé prózy prozrazují i umělecky ambiciózní záměr svého původce. Oproti přímé didaxi lidovýchovných časopisů se výrazněji uplatňovalo nepřímé, jinotajné poučení. Pěstoval se alegorický příběh, bajka, podobenství, paramýtie, dále satira, rozjímání a sentence. Jazyk byl složitější, místy metaforický, do textů bývaly vsazovány citáty a příklady ze starověkých, zvláště římských autorů (měšťanský výchovný ideál nacházel oporu v moudrosti starověkých – antických, židovských a orientálních – myslitelů).

Také časopisecká próza směřující primárně k vyšším estetickým hodnotám obsahovala výchovnou funkci. Didaxe však nikdy nebyla explicitně formulována, pouze vyplývala z příběhu.

Výchovná funkce nebyla v časopisech realizována pouze zobrazováním morálních problémů (obv. nadčasových, výjimkou je např. Rettigové *Vděčnost nejnovější módy*). Výchovným tématem, společným všem českým časopisům raného obrození, bylo také vlastenectví. V prvních časopisech bylo chápáno ve smyslu zemského patriotismu, později (zřejmě v souvislosti s Jungmannovým Rozmlouváním o jazyku českém, uveřejněném v Hlasateli českém r. 1806) sílil význam vlastenectví národního, vztaženého ovšem pouze na jazyk a kulturu. Časopisecká beletrie opěvovala českou krajinu (cestopisy a cestopisné črty), upomínala na slavné chvíle českých dějin a na významné české historické osobnosti (pseudohistorické povídky, pověsti, historické anekdoty). Překlady ruských a polských autorů povídek dokládaly růst slovanského myšlení jako opory českému vlastenectví. Opomenout však nelze projevy loajality k rakouskému císařskému dvoru, které provázely beletrii po celou sledovanou dobu 1786–1830 (výrazným příkladem je próza M. D. Rettigové *Májový sen*).

Žánrová situace časopisecké beletrie raného obrození

Prozaická tvorba podléhala v Evropě 18. století specifickému estetickému hodnocení, závislému na doznívání klasicistního a nástupu preromantického uměleckého principu.

Zatímco pro klasicismus, navazující na antické poetiky, byla veršovanost jedním z nejdůležitějších znaků estetické funkce, a dílo „v próze“ nemohlo být tudíž považováno za umění, pro preromantismus, který se prosazoval během 18. století, ztratil rys veršovanosti tento význam a namísto něho se uplatňovalo nové estetické kritérium, totiž styl. To umožnilo, aby do sféry umění mohla být pojata také díla neveršovaná, pokud byla ovšem psána básnickým jazykem, tj. jazykem ozvláštňeným, neobvyklým, krásným.

Nový postoj k literatuře psané „prózou“ se odrazil také v pohledu na jednotlivé žánrové formy. Zatímco klasicismus, veden normativním přístupem k umělecké tvorbě, prosazoval kánon ohraničeného počtu uvnitř hodnotově hierarchizovaných žánrů, v nichž forma veršovaná měla privilegované postavení (N. Boileau: *L' Art poétique*, 1674), preromantické hnutí odmítlo všechna omezení umělecké tvorby a pro nové myšlenkové obsahy „osvíceného“ století vytvářelo řadu zcela nových žánrových forem. V oblasti krásné prózy se zrodil moderní román a povídka, nový typ citově zabarvené prozaické idyly a sentimentálního cestopisu, lyrizovaná próza s bohatě metaforickým a citově vzrušeným jazykem. Osvícenská idea pokroku a víra v možnost působit na nápravu člověka uvolnily celou škálu nových didaktických žánrů (od výchovného románu po drobný aforismus), vysoce ceněných i v uměleckém světě. Boom žurnalistiky pomohl na svět celé řadě polobeletristických žánrů (črta, fejeton aj.), které svou schopností zachytit proměny moderní společnosti nemalou měrou ovlivňovaly

vývoj krásné prózy. Krásná próza se nebývale rozvíjela také v oblasti neumělecké. Silící podíl měšťanstva ve společnosti spolu s organizovanou alfabetizací lidových vrstev způsobily tlak na rozvoj populární literatury. Zrodil se fenomén zábavné beletrie (populární román a povídka).

Také v české literatuře na počátku národního obrození lze pozorovat zmiňovaný posun. Částečně jej reflektuje Jungmannova Slovesnost (1820), která uvádí beletristické žánry nejen v oddílu „prostemluvy“ (tj. literatury bez uměleckých aspirací, ale se zvládnutým hlediskem věcné správnosti, srozumitelnosti a zajímavosti), ale i v oddílu „básnictví“ (tj. literatury umělecké, vyznačující se závažným a vznešeným obsahem a básnickou formou). Mimo tradičních klasicistních žánrů se tu nově objevuje například historický zpěv, básnický román nebo básnická rozprávka, přičemž označení „básnický“ specifikuje požadavek na stylově umělecké ztvárnění látky. Do oddílu „prostemluvy“ zařadil Jungmann naopak dobově oblíbenou, obsahově a tvarově ale triviální povídku rytířskou a orientální nebo ve své době vysoce ceněný a obdivovaný překlad Florianova románu Numa Pompilius (K. Sabina, 1864), který však svým klasicistně uměřeným stylem nevyhovoval moderní představě básnického umění.

Jungmannova Slovesnost reprezentuje teoretické uvažování o žánrové problematice dané doby (i texty antologie jsou vybírány z hlediska autorova teoretického postoje). Reálnou situaci literárních žánrů raného obrození reflektuje jednak dobový knižní trh, který se však omezuje především na žánr povídky, jednak časopisy, almanachy, beletristické přílohy novin a kalendáře. Tato publikační forma dala uplatnění širokému žánrovému spektru beletrie, počínaje nejdrobnějšími formami (anekdota, hádanka, idyla) až po rozsáhlé (na pokračování uváděné) povídky, daleko tak převyšující teoretickou nabídku Jungmannovy Slovesnosti. /22/

Vedle vlastních beletristických žánrů (s výjimkou žánrů lidové slovesnosti, kterým se časopisy, podobně jako Jungmannova Slovesnost, vyhýbaly) zrodil časopis specifickou skupinu žánrů umělecké publicistiky (např. črta, reportáž, fejeton), vyznačujících se na jedné straně důrazem na konkrétnost, aktuálnost a věcnou správnost, na straně druhé využíváním prostředků příznačných pro krásnou prózu. Zvláštností raněobrozených časopisů je také výrazné zastoupení žánrů úzce didaktických, jako byla bajka, sentence, maxima, podobenství, paramytie, exemplum nebo ilustrativní výchovná povídka. O jejich rozšíření rozhodoval konkrétní obsah výchovné myšlenky a způsob jejího vyjádření – explicitní, nebo skrytý, postavený na principu alegorie či podobenství.